

НАСТУПНІСТЬ У ПРАВІ І ПРАВОНАСТУПНИЦТВО: ВІДМІННІСТЬ ПОНЯТЬ

Становлення правової системи України, правової ідеології, системи права та законодавства, юридичної практики, тобто всього того, що належить до правового поля держави, неможливо без наступності й запозичення у праві. Наступність у праві, як явище багатогранне, має місце при використанні правових елементів минулого (норм і принципів права, елементів правової системи, правової термінології та ін.), у сфері правотворчості, особливо законотворчості (законодавча техніка, кодифікація законодавства), сфері правозастосування (тлумачення права, форми функціонування процесуальних інститутів тощо). Процес становлення правової системи України потребує вирішення важливих питань наступності у праві – що залишається і що відхиляється із старої правової системи, а що набуває нового змісту при збереженні старої форми (тобто яка міра вибірності старого в новому) і запозиченні – що сприймається правовою системою, яка формується, з сучасних правових систем світу (тобто яка міра вибірності із зовнішнього, міжнародного середовища).

Звичайно, формуючи систему законодавства і правову систему в цілому, Україна має спиратися на правовий досвід – власний попередній й існуючий у сучасних державах.

Отже, наступність у праві слід розглядати в широкому й вузькому значенні. У вузькому – це збереження й відтворення (норм, інститутів, принципів, форми, змісту та ін.) у процесі розвитку права однієї країни, тобто наступність у праві по вертикалі. Наступність у праві в широкому розумінні, крім наступності (спадкоємності) в рамках однієї правової системи, включає в себе і запозичення – сприйняття і засвоєння правових цінностей, створених в інших одночасно існуючих державах: а) з подібною правовою дійсністю (Росія, Казахстан та ін.); б) з різним рівнем розвитку правових систем

(Німеччина, Голландія, Канада та ін.). Так, при підготовці проєкту Цивільного кодексу України бралися до уваги нові цивільні кодекси Голландії і Квебека, а при розробці Конституції – досвід конституційної творчості держав країн СНД, Західної Європи й Америки. Наступність у праві в широкому розумінні – це сприйняття (збереження, перенесення, використання, засвоєння) певною державою, її правовою системою елементів минулих або сучасних правових систем, а також міжнародно-правових актів, спрямованих на утвердження реального панування права в суспільних відносинах.

Наступність у праві слід відрізнити від правонаступництва. Під останнім у міжнародному праві розуміють зміну (насамперед юридичні наслідки, що настають в результаті зміни) однієї держави іншою, в несінні відповідальності у міжнародних відносинах певної території у здійсненні (згідно з основними принципами й нормами міжнародного права) існуючих до цього моменту прав та обов'язків [2, с. 122; 4, с. 142]. У двох Віденських багатосторонніх конвенціях – про правонаступництво держав щодо договорів (1978 р.) й про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів (1983 р.) – правонаступництво розуміється як наслідок правонаступництва держав і визначається, що термін “правонаступництво держав” означає зміну держави іншою, відповідальність за міжнародні відносини будь-якої території.

Правонаступництво пов'язується зі змінами ситуації, що можливо у двох випадках: при передачі однією державою іншій частини своєї території і при виникненні нової держави. Нові держави виникають при: а) утворенні незалежної держави на певній території; б) об'єднанні двох або кількох держав в одну; в) утворенні держави на частині (частинах) території, що відокремилися від існуючої держави; г) розділі держави й утворенні на її місці двох або кількох нових [3, с. 87].

Поняття “нова держава” і “нова незалежна держава” – не тотожні, перше ширше другого. Нова незалежна держава означає державу-наступницю, територія якої до моменту правонаступництва була залежною: за її міжнародні відносини була відповідальна держава-попередник. Правонаступництво держав повинно здійснюва

тися відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права (самовизначення, рівноправ'я, невтручання, гармонізація правового регулювання суспільних відносин та ін.).

Міжнародні договори, належним чином укладені й ратифіковані, становлять невід'ємну частину національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм останнього (Закон України від 10 грудня 1991 р. "Про дію міжнародних договорів на території України") [1; 1992. – № 10. – Ст. 137]. Це не є наступність у праві в суворому розумінні слова, бо це – правонаступництво. Коли Україна стала незалежною державою, вона прийняла спочатку Закон "Про правонаступництво України", де в статтях 6 і 7 підтверджено зобов'язання по міжнародних договорах, підписаних Українською РСР, якщо вони не суперечать Конституції України й інтересам республіки [1; 1991. – № 46. – Ст. 617]. У подальшому цей напрямок було деталізовано в Законі України "Про дію міжнародних договорів на території України", згідно з яким визначено правонаступництво відповідно до загальнолюдських цінностей. 22 грудня 1993 р. було прийнято Закон України "Про міжнародні договори України", де в ст. 17 підкреслено, що укладені й належним чином ратифіковані договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства [1; 1994. – № 10. – Ст. 45].

У здійсненні правонаступництва, як і наступності у праві, завжди є дві сторони, проте зміст, форма й характер цих процесів (юридичної діяльності) різні. При правонаступництві відбувається зміна суб'єкта держави-попередника державою-наступником. Здійснюється вона на основі норм звичаєвого права або визначається заінтересованими державами. При наступності у праві в широкому розумінні здійснюється збереження елемента (правової норми, принципу, інституту) в межах однієї правової системи через ступені її розвитку або перенесення необхідного елемента з однієї правової системи в іншу, але обов'язково так, щоб така імплантація не дезорганізувала цю систему.

Об'єктом правонаступництва є передусім територія, стосовно якої відбулися фактичні зміни, що спричинили відповідальність

держави-наступниці за міжнародні відносини держави-попередниці. При наступності в праві об'єктом є правовий матеріал. Підґрунтям правонаступництва держави виступає поява нового суб'єкта, який приймає на себе права й обов'язки попереднього суб'єкта. При наступності у праві територіальні зміни держави не обов'язкові. Вони можуть лише стимулювати, іноді впливаючи на спрямованість наступності з минулого або запозичення із синхронно функціонуючого сьогодення, а також на вибірковість того чи іншого елемента наступності у праві. Візьмемо за приклад перетворення суспільно-економічного устрою в Росії: на території царської Росії в жовтні 1917 р. виникла РРФСР, а у 1922 р. – СРСР; при цьому виникло не тільки застосування концепції правонаступництва, а й необхідність вибіркової наступності у праві.

Правонаступництво здійснюється щодо міжнародних договорів, державної власності, державних архівів, державних боргів, державної території, кордонів держави, її членства в міжнародних організаціях і органах. Так, у зв'язку з припиненням існування СРСР і на його території виникли держави- правонаступниці – СНД, яким було прийнято низку рішень щодо правонаступництва: Угода про розподіл усієї власності СРСР за кордоном; Угода про правонаступництво стосовно державних архівів колишнього СРСР; Рішення голів держав СНД від 20.03.1992 р. з питань правонаступництва та ін.

Наступність у праві будь-якої держави переважно є супутницею різних форм юридичної діяльності. Завдяки їй оновлюється, змінюється, вдосконалюється правовий матеріал, правове регулювання суспільних відносин, реалізація і застосування права. Наступність у праві – це певна універсально-закономірна соціальна діяльність, що активно проявляється в перехідний період, коли елементи правової системи з ближнього минулого переносяться в сучасне (скажімо, Україна зберігає старі форми Радянської України, наповнюючи їх новим змістом) або елементи сучасних розвинених правових систем у нову систему, що формується.

Отже, наголосимо ще раз, що правонаступництво і наступність у праві – різні поняття. Хоча їх не слід ототожнювати, проте не варто й протиставляти. Правонаступництво входить до складу

стимулятора, чинника наступності у праві [5, с. 1412). Саме правонаступництво і наступність у праві свідчать про тісний взаємозв'язок і взаємодію національних правових систем Європи та світу як по вертикалі, так і по горизонталі.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Курс міжнародного права: В 7-ми т. – Т.3 / Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Наука, 1990. – 323 с. 3. Международное право: Учебник / Под ред. Н.Т. Блатовой. – М.: Юрид. лит., 1987. – 543 с. 4. Международное право: Учебник / Под ред. Ф.И. Кожеевникова. – М.: Междунар. отношения, 1964. – 679 с. 5. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопед., 1989. – 1632 с.

Надійшла до редакції 24.11.2000 р.

УДК 340.0. (09)

М.Ш. Киян, канд. юрид. наук

*Национальная юридическая академия Украины
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков*

РЕШЕНИЕ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСА В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЕ РОССИИ I И II СОЗЫВОВ (1906-1907 гг.)

Структуру и динамику развития Российского государства и общества начала XX в. нельзя понять без подробного анализа национального вопроса. В Государственной Думе первого и второго созывов он возникал периодически и не был основным в повестке дня заседаний, хотя принципиально депутаты и высказывались против национального гнета. Дело в том, что основная задача, стоявшая перед украинскими депутатами в первом российском парламенте – это "добыть землю и волю", поэтому и в простейшую формулу русского освобождения не были вплетены национальные мотивы. Именно этим объясняются многие недочеты в организации украинской группы в Думе и ее сравнительно слабая деятельность, несмотря на то, что в ее состав входили как видные деятели украинской интеллигенции, так и сознательные патриоты из народных низов. На повестке дня стояла прежде всего задача внедрения идей национального возрождения и автономии в широкие народные массы.